

DE LA CAIXA DE LES TRES CLAUS A L'ARXIU DIGITAL. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'ARXIU DE REUS.

Ezequiel Gort

Text basat en la conferència a l'Arxiu de Reus el 4 de maig de 2017, en motiu del Congrés d'Arxiviers.

L'edifici de l'Arxiu de Reus, compartit pels arxius municipal de Reus i el comarcal del Baix Camp, es va inaugurar el 5 de juny del 2010.

Traslladar-los-hi, va ser, per ambdós, un gran pas pel que fa a instal·lacions i a la millora del servei. L'Arxiu de Reus, però, venia de lluny, des dels temps medievals i amb una evolució més o menys paral·lela a la de la majoria dels arxius municipals del país, malgrat que, com tots, sigui singular.

El títol de la xerrada, «De la caixa de les tres claus a l'arxiu digital» permet incloure íntegrament tota la història dels arxius, en plural, des dels temps medievals i fins avui. En aquesta ocasió, però, centrant-me en el cas de Reus.

Comencem per «la caixa de les tres claus» dita així, evidentment, perquè es tancava amb tres panys. Fa referència a una caixa del segle XVII que avui es conserva al museu de Reus i que va pertànyer al Comú de la vila. Aquest tipus de caixes venien a ser una mena de «caixa forta» i servien per guardar els diners, els documents més importants, les bosses i els rodolins de la insaculació,...

Una caixa està als orígens de l'arxiu reusenc, com també en tants altres llocs. El primer document que en parla és del 1347. Se sap que a mitjan segle XIV, quan Reus encara no tenia Casa de la Vila, la caixa i els llibres es guardaven a la casa d'un jurat i cada any, a mesura que es renovaven els jurats, anaven canviant de casa.

La institució comunal existia des del segle XIII però no va tenir una residència pròpia, una Casa de la Vila, fins a la segona meitat del segle XIV.

Tot i que de moment no s'esmenta enlloc, en aquesta casa l'arxiu hi devia tenir el seu espai inicial. A banda de la caixa, se sap que els papers i els pergamins es guardaven en sacs. També se sap que els jurats en tenien cura i procuraven per la seva conservació, fent relligar els llibres o bé evitant que cap document sortís de la casa, a no ser que fos per necessitats de la Vila, però en aquest cas hi havia un control i apuntaven la sortida i el posterior retorn dels documents.

La població va créixer molt al segle XVI i la Casa de la Vila medieval es quedà petita, per això, el 1576, compraren un parell de cases a la plaça del Mercadal i s'hi traslladaren. L'arxiu el 1577 quedà instal·lat en un armari de la nova casa.

Deien llavors els jurats, textualment, «que s'fassa lo arxiu perquè és molt necessari». És una constatació que trobem reiterada als documents, i que mostra l'interès que en tenien, com ara el 1605 quan, després d'una sèrie d'obres de remodelació de la Casa de la Vila, hi calia instal·lar de nou l'arxiu i llavors els jurats encarregaren el treball a un o dos notaris perquè, dit novament de manera literal, «se posa com convé» i encara afegien que calia «posar lo arxiu en lo punt que és menester com sie cosa convenient».

Aquest comentari i l'esment als notaris fa pensar en una actuació pròpiament arxivística. No s'ha conservat l'inventari d'aquell moment, però per un comentari que fan els jurats el 1610 se sap que, almenys, observaven un criteri cronològic.

El 1647 es documenten els primers arxivers: Tomàs Plana i Rafel Llorens. El perquè del seu nomenament està justificat per la situació de guerra en què era aleshores immers el país, a causa de la qual, d'algun episodi viscut a la vila, l'arxiu en devia resultar malmès i calia ordenar-lo de nou.

Els arxivers eren dos, tal com passava en la majoria dels oficis públics, i eren elegits per un període de dos anys, però renovant-se cada any per meitat, de manera que sempre n'hi havia un de «vell» i un de «nou». Era una manera d'assegurar la continuïtat de la feina i dels criteris que seguien, perquè el vell ensenyava al nou, o com ho deien ells, el nou ajudava al vell...

Però el 1653 l'arxiu ja devia estar en bones condicions i llavors trobem, per primer cop, un comentari que dissortadament es va repetir massa vegades al llarg del temps: dit de nou literalment, «E més fonch proposat per dits senyors jurats com los arxivers que cade any se acostumaven a fer, apareix un salari malgastat». La feina dels arxivers sovint no ha estat valorada com convindria dins de qualsevol organització.

Per primera vegada, doncs, i tan sols sis anys després de crear-lo, es va eliminar el càrrec d'arxiver. Però llavors només va caldre que passessin quatre anys més perquè l'arxiu es veiés de nou desordenat i els va caldre fer altra vegada dos arxivers. En aquesta ocasió els jurats assenyalaven el control que havien de tenir sobre els documents. Deien, literalment, «que tots los papers se donen ab un inventari, y no donant compte y raó de aquells, perde lo salari los archivés» i el salari no era cap gran fortuna: cinc lliures. Els arxivers de l'època no es dedicaven només a l'arxiu, sinó que també feien altres feines pel Comú, feines que cobraven a banda.

El 1684 el Consell va tornar a extingir la plaça d'arxivers i llavors les claus de l'arxiu quedaren directament en mans dels jurats. Després, i al llarg de tot el segle XVIII, la feina d'arxiver va quedar en mans dels secretaris-escrivans de l'Ajuntament, i, si més no al darrer terç del segle, els secretaris-escrivans exercien d'arxivers durant períodes alterns de sis anys.

A la darrereria del segle XVIII es traslladà l'arxiu i es va reorganitzar: pel que fa al trasllat, el van instal·lar a un racó rere de la secretaria, un racó que, especifiquen, era fosc, i pel que fa a la reordenació del fons, es va fer un catàleg que portava un títol prou explícit, «Indice que manifesta per ordre alfabètic tot lo més digne de notarse en los pergamins y plicas del present arxiu». Era un volum de 586 pàgines que contenia un breu regest dels documents. Això permet saber que a l'època la documentació era instal·lada en 8 calaixos i 42 lligalls, cada un dels quals tenia un ordre numèric independent.

Els arxivers, en el passat, sovint eren vistos com a persones cultes, sovint erudites i, de fet, si aprofundim entre els arxivers reusencs, ens adonarem que en bona part van ser notaris, persones de lletres. També n'hi hagué d'aficionats a la història local. En aquest aspecte, el primer documentat, malgrat que no se n'hagi conservat l'obra, va ser Gaspar Huguet, que va ser arxiver en diversos anys al llarg del darrer terç del segle XVII. També va ser secretari-escrivà, i en alguns moments fins va ser conseller i jurat de la vila.

Els casos més notoris, però, són els de Celedoni Vilà, cap al 1800, i el d'Andreu de Bofarull, cap al 1860.

Cal aturar-se en el cas de Celedoni Vilà, perquè va ser el primer arxiver que ho fou no pas per ser notari, com la majoria dels anteriors, sinó exclusivament pel seu interès per la història local. De fet, d'ofici, Celedoni Vilà era argenter. El seu interès per la història el va portar aviat a consultar l'arxiu de la parròquia, els dels convents i, evidentment el de la casa de la Vila. Això li va permetre recollir molta informació, amb la qual va omplir unes quantes llibretes que avui són

valuoses perquè, part de la documentació que va consultar i va transcriure, després va desaparèixer al llarg del segle XIX i avui aquestes notes en són l'únic testimoni.

Segons va deixar escrit un testimoni coetani, Celedoni Vilà era «un dels homes que en aquesta terra se coneixen al dia pràctics de llegir escriptures antigues, i que té notícies curioses de molts segles passats». És si més no, una mostra de la consideració en què el tenien al seu temps.

El segon cas notori d'arxiver-historiador va ser Andreu de Bofarull, que també arribà a arxiver municipal portat pel seu interès en la història local i, abans de ser-ho, el 1845, ja publicà uns «Annals històrics» que després en ser arxiver, a la dècada del 1860, va ampliar.

Andreu de Bofarull va ser un enamorat de l'arxiu. Com a mostra, se li atribueixen aquestes paraules: «L'arxiu de Reus és la meua llar, la meua família, el meu temple, la meua amor». I es diu que de l'arxiu en parlava sempre, i en parlava amb orgull.

Era tan interessat en l'arxiu que, el 1863, quan l'Ajuntament va pretendre eliminar una vegada més el càrrec d'arxiver, ell s'hi va oferir a ser-ho, gratuïtament, cosa que se li va acceptar i ho va ser, sense cobrar, fins a l'any 1867, quan també el nomenaren bibliotecari municipal i oficial segon de secretaria. Llavors sí que se li va assignar un sou per als tres càrrecs, però es diu que no va voler que mai li augmentessin el sou perquè no fes goig a algú i li volgués prendre el lloc per influència política.

Entre Celedoni Vilà i Andreu de Bofarull, l'arxiu es va regir per oficials de la secretaria.

La sala de l'arxiu, per ser un espai tancat, tostemps va servir per guardar-hi altres coses, sovint de valor, com ara les pellofes el 1669 (les pallofes eren una moneda incusa municipal). Però no únicament, sinó també va servir per guardar-hi una mica de tot. L'exemple potser més cridaner, va ser que s'hi guardessin els gegants de la vila, malgrat que l'arxiu fos al primer pis de l'Ajuntament, o bé el cas de 1822, quan es diu que l'alcalde hi féu empresonar un frare franciscà.

De fet, fa l'efecte que hom no valorava, o ben poc, els fons documentals que conservava l'arxiu. Ho mostra un inventari de l'Ajuntament de 1841 que s'assenyala com a la casa de la Vila hi havia dues sales d'arxiu, en una hi havia un sant Crist gran, de fusta, una calaixera vella, alguns bancs sense coixins, un quadre amb la imatge de sant Bernat Calbó i 10 peus per atxes; mentre que a la segona sala hi havia una taula gran amb un cobretaula molt vell i dotze cadires comunes de color groc, però no es diu res dels documents, ni a les sales d'arxiu ni a la resta de la casa.

Però hi eren. El 1856, Andreu de Bofarull en publicà una breu notícia. No és estrany doncs, atesa la poca consideració pels documents i tenint l'arxiu més aviat per un traster, que el 1861 s'afirmés que hi havien desaparegut molts papers. També s'hi apilaven objectes que hom considerava que tenien valor històric. En aquest cas s'hi guardaren fins que es va crear el museu municipal, el 1933.

Andreu de Bofarull, a banda de publicar entre altres llibres, la primera història moderna de Reus, va reordenar totalment l'arxiu.

Primerament va aconseguir treure'l del racó fosc on era i el va reinstal·lar al segon pis de l'Ajuntament, en unes dependències fetes expressament per aquesta finalitat. Llavors, a partir de 1867, es va dedicar a reordenar totalment els fons i a inventariar-los de nou.

Es conserven tres inventaris en els quals es pot seguir la seva intervenció arxivística. Van ser vigents a l'arxiu per espai ben bé d'un centenar d'anys i els lligalls, tal com els va disposar llavors, en part encara es conserven instal·lats avui dia.

Andreu de Bofarull morí a 72 anys, el 1882, sent encara l'arxiver municipal. I després del seu pas, la situació i la consideració dels arxivers va canviar, perquè marcà un nou perfil que després l'Ajuntament va voler continuar. Bofarull en fer els «Annals de Reus» havia estat el primer «cronista» de la ciutat i llavors es va pretendre continuar la seva obra. Els nous arxivers haurien de ser també els cronistes oficials de la ciutat i se'ls va donar aquest títol.

El nou perfil també va fer que els següents arxivers no fossin més funcionaris de la casa, sinó que se'ls tries expressament entre aquells candidats que consideressin idonis pels seus estudis o bé per haver exercit ja un càrrec equivalent.

La primera conseqüència va ser no només el prestigi de les persones elegides, sinó també l'edat. La majoria eren d'edat avançada, la qual cosa, malgrat la bona voluntat dels arxivers, perjudicava el bon govern de l'arxiu.

Va succeir Bofarull l'advocat Josep Muntaner, de 69 anys en ser elegit el 1882, o bé el següent, que va ser el primer a portar oficialment el títol de «cronista», Bernat Torroja, elegit el 1889, quan tenia 72 anys.

Bernat Torroja és la persona de més relleu que ha tingut l'arxiu. Era doctor en dret i exercí d'advocat entre 1840 i 1892. En diferents moments, va ser jutge de pau, fiscal de l'Audiència territorial i magistrat suplent de l'Audiència criminal de Reus. Com a polític, va ser regidor i alcalde de Reus el 1885, dues vegades diputat provincial i president accidental de la Diputació de Tarragona. I encara, entre 1858 i 1865, va ser diputat a Corts.

Torroja, com abans Josep Montaner, es trobà sense recursos ni personal, per la qual cosa el 1891 va elevar un informe deixant constància de com havia trobat l'arxiu, què hi calia fer, i què necessitava. Ho aconseguí i va poder disposar d'un auxiliar.

Torroja tenia molt clar el què era un arxiu i com calia organitzar-lo. Però tot i el seu bon treball, o potser per això, el 1898 es tornava a considerar que no calia mantenir la plaça d'arxiver perquè tenint-hi un auxiliar n'hi havia prou. I van suprimir la plaça. Però llavors va prevaldre la categoria personal i el prestigi de Bernat Torroja, de manera que, en lloc d'acomodar-lo, se li va assignar, amb el mateix sou, un negociat de secretaria. A la pràctica, va seguir en el seu lloc d'arxiver municipal.

El 1901 l'arxiu tenia un problema que avui, i de fa anys, és habitual: s'havia quedat petit pel nombre de documentació que hi entrava i, en aquell moment, ho van poder solucionar ocupant un despatx immediat, el que havia estat de l'arquitecte municipal.

El 1904 feren arxiver l'escriptor barceloní Josep M de Lasarte, una persona també de molt prestigi. A diferència de Torroja, Lasarte tenia una visió bastant particular del que era un arxiu. Va millorar la biblioteca i va aconseguir, entre altres coses, que l'Ajuntament creés una galeria de fills il·lustres, els retrats dels quals sembla que fins a la República es van guardar a l'arxiu.

El 1907, es va suprimir una vegada més la plaça d'arxiver i després de dos anys funcionant l'arxiu només amb l'auxiliar, es va elegir un de nou. Una vegada més va ser una persona de molt prestigi, l'advocat Ricard Guasch. Però novament era una persona d'edat, ja que tenia 69 anys.

Va ocupar el càrrec fins que va morir, amb 81 anys, el 1921. Mentrestant, l'arxiu el va seguir portant, a la pràctica, l'auxiliar que havia entrat a l'època de Bernat Torroja, Joan Puig, del qual es pot dir que va fer una bona feina. Tot i que sense els títols més o menys pomposos que s'atribuïen als arxivers, Joan Puig era un molt bon coneixedor de la història de la ciutat. Morí sent encarregat de l'arxiu el 1926. Llavors es va convocar el concurs per la plaça d'arxiver i la d'auxiliar. La primera es va declarar deserta mentre que la segona va provocar un escàndol.

S'hi van presentar cinc persones, tres dones i dos homes, un era veí de Reus i l'altre de Tarragona. Les tres dones no van poder concursar per ser dones, i dels homes es va eliminar el de Tarragona. Guanyà el que era veí de Reus i que a més es va fer valdre la seva condició d'exmilitar.

Amb l'adveniment de la República, el nou Ajuntament va revisar tots els casos d'irregularitats que hi havia hagut durant els anys de la Dictadura, i aquest auxiliar va ser desposseït del seu càrrec.

Durant els anys de la Dictadura hi ha una altra qüestió rellevant per l'Arxiu. El 1923 les oficines municipals es van traslladar a l'actual Institut Vilaseca a causa de les deficiències estructurals que patia l'edifici municipal, cosa que va obligar a fer-ne una remodelació total.

Lavors l'arxiu va passar als baixos de l'Hospital, un espai amb suficient capacitat però amb problemes d'humitat. Sobretot pel que fa a la documentació que van encabir en una sala sota teulada. Tant, que es diu que va ser allí on part de la documentació de l'antiga Escrivania Comuna en sortí molt afectada.

La documentació hi va ser fins al 1937, en plena Guerra Civil, quan, gairebé enllestides les obres, l'Ajuntament tornà a l'edifici de la plaça del Mercadal. Però com acostuma a passar quan es fan obres en dependències municipals, el nou espai destinat per a l'arxiu era més reduït que abans i la documentació no hi cabia. Llavors no hi hagué més remei que repartir-la en diversos locals.

Una altra fita, molt important és el 1933, quan es va crear el Museu municipal, perquè llavors la documentació considerada històrica, és a dir, l'anterior al segle XX, hi va passar. A partir d'aquest moment hi hagué dos arxius: per una banda l'arxiu històric, dirigit pel director del Museu, Salvador Vilaseca, i per l'altra banda l'arxiu administratiu, dirigit per l'arxiver municipal.

Perquè en aquesta època, el 1931, es recuperà el càrrec de cronista i arxiver municipal, i ho fou Ramon Pallejà, una persona que des del 1882 era en política i que ocupà diversos càrrecs municipals. El 1931 va ser nomenat regidor de Cultura i arxiver.

La guerra va ocasionar danys irreparables, també a la documentació. Primer, en el moment de la Revolució, es va perdre part de la de les parròquies, i després, i abans que la documentació municipal s'hagués pogut portar a un lloc segur, fora de la ciutat, durant un bombardeig, una bomba va destruir l'edifici on s'havia acumulat el museu i l'arxiu històric, així com tot el que s'havia pogut conservar de les esglésies en els primers moments de la Revolució. El que es va poder salvar es va portar a Poblet, a Vilaplana i a altres llocs més llunyans, com Bescanó i Darnius.

Al final de la guerra, quan la ciutat va ser ocupada, l'arxiver, que llavors tenia 75 anys, va ser detingut i empresonat.

També passà per la ciutat el personal de la DERC (Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos) per escorcollar i confiscar sistemàticament la documentació que creien útil per incriminar del que fos als vençuts. Entre altres documents, van prendre els llibres d'actes de l'Ajuntament. Uns llibres que, com la resta de la documentació municipal espoliada, encara no s'ha recuperat.

Mentrestant, el nou Ajuntament va procurar el retorn de tot el patrimoni de la ciutat que s'havia hagut de dispersar per tal de salvar-lo dels bombardeigs. A poc a poc es va anar aconseguint, amb l'excepció dels fons de l'arxiu notarial, que l'Estat se'ls va retenir i que mai més han tornat.

També es recuperà, tot i que amb caràcter interí, el càrrec de cronista-arxiver, i va recaure en un periodista, Francesc Cubells. Com a auxiliars, va disposar d'algunes persones de la Sección Femenina.

Un càrrec que hi va haver a l'arxiu en diversos moments al llarg de tot el segle XX, va ser el d'«encarregat», el primer dels quals va ser l'auxiliar Joan Puig, del qui ja hem dit alguna cosa, i després, sobretot sota el franquisme, l'arxiu va funcionar no pas amb arxiviers sinó a base d'encarregats, tots ells funcionaris de la casa. Ara bé, en aquest moment de postguerra, el 1944, va aparèixer un càrrec inèdit, el de «conservador» de l'arxiu. Va ser un càrrec fet a mida per col·locar un funcionari jubilat molt interessat per la història local. Era el dipositari municipal Jaume Fort. Ja des de l'època de la Dictadura, Fort, que també era editor d'un periòdic local, va pretendre continuar els «Annals» d'Andreu de Bofarull. De fet, Fort, d'alguna manera havia fet la feina que se suposava que havien de fer els «cronistes oficials» i que no van fer mai. El càrrec no va tenir continuïtat.

Els arxius, a més d'acumular paperassa i sovint servir de traster, de vegades l'administració també els ha fet servir per «arxivar-hi» aquells funcionaris que no sap què fer-ne. Un exemple el trobem cap a finals dels anys quaranta, després de la Guerra Civil. El cap de la guàrdia urbana, que la gent coneixia pel sobrenom de «Furer», va ser enviat a l'arxiu.

El 1950 es va pretendre reorganitzar l'arxiu, se'l dotà d'un reglament i es va convocar de nou la plaça de cronista-arxiver, que va recaure en Jaume Cardoner, que era catedràtic d'institut i, com a polític, era el delegat de cultura de Falange i havia estat regidor de cultura i primer tinent d'alcalde.

Però tot i l'interès que semblava tenir l'Ajuntament en la recuperació de l'Arxiu, el 1954, en morir Cardoner, i malgrat les queixes del regidor de Cultura, es va extingir la plaça de cronista-arxiver. Aquesta vegada la plaça no es recuperà fins 40 anys més tard. És el període més llarg de la història de la ciutat sense arxiver.

L'alcalde considerava que el secretari ja era prou competent per portar l'arxiu i va funcionar a base d'encarregats, és a dir de funcionaris que se'ls enviava a l'arxiu.

El 1965, l'Arxiu Històric es va separar del Museu i va disposar d'una seu pròpia, cosa que va permetre reorganitzar-lo de nou, tot i que continuant en bona part, amb els criteris establerts cent anys abans per Andreu de Bofarull i seguint sota la direcció del director del Museu, Salvador Vilaseca.

Pel que fa a la documentació administrativa, es va reorganitzar el 1967, en aquest cas negativament, perquè la «millora» va consistir a reduir l'espai de dipòsit per tal de fer un nou despatx pel regidor de Cultura.

El 1982 és una data clau per l'arxiu, ja que es creà l'Arxiu Comarcal de Reus, dit des de fa uns anys, comarcal del Baix Camp, i s'iniciaren les obres de remodelació del castell per a instal·lar-lo.

S'inaugurà el 1986 i va ser el director Sabí Peris, que encara ho és avui. Llavors tota la documentació de l'arxiu municipal va passar al comarcal, la qual cosa va fer que, a la pràctica, l'arxiu municipal desaparegués.

Estem en una època d'expansió urbana i de creixement desmesurat dels fons documentals. L'arxiu comarcal des del primer dia no va disposar d'espai suficient per dipositar la documentació municipal, de manera que es van haver d'ocupar diversos magatzems sovint amb poques condicions.

El 1994 l'Ajuntament va valorar la situació de l'arxiu i va considerar convenient la recuperació de la gestió de l'arxiu municipal. Per fer el nou arxiu es va adaptar un edifici que havia estat una escola i es va crear de nou la plaça d'arxiver, aquesta vegada sense l'afegit de «cronista». Vaig guanyar el concurs i vaig ser arxiver municipal fins a la jubilació, el 2015.

A banda de la gestió documental, l'arxiu municipal va encetar una línia d'activitats de divulgació del patrimoni i de la història de la ciutat, unes activitats que avui continuen.

L'arxiu municipal va tenir aviat problemes de capacitat i s'hagué d'adaptar una nau com a dipòsit. I de fet, avui, encara disposa d'una nau perquè en l'edifici de l'arxiu no hi cap tot. També l'arxiu comarcal té documentació en altres espais.

Acabo aquest ràpid viatge per la història de l'arxiu. I acabo en arribar a la creació de l'edifici que acull l'arxiu municipal i el comarcal, com he dit, inaugurat el 2010.

Un moment que, per altra banda, des de l'arxiu municipal començàvem a introduir-nos a un món nou, el de la digitalització documental i la gestió electrònica, que no és només l'arxiu del futur, sinó ja el del present.

Com he dit, em vaig jubilar el 2015 i, des de llavors porta l'arxiu l'Elisenda Cristià a la que li desitjo des d'aquí pel futur, com ja ho està fent ara, una bona feina.